

Hielke van Duuren

De wijzen kwamen uit het oosten:

Taal, tao en werkelijkheid

In deze Hoog van de Toren bespreekt redacteur Hielke van Duuren het belang van het taoïsme voor de westerse wetenschap. Al voor de jaartelling werd binnen het taoïsme geconstateerd dat taal geen neutraal systeem is om de werkelijkheid te beschrijven. Hetzelfde werd zo'n 2000 jaar later in het westen met de *linguistic turn* ook geconstateerd. Toch verschillen beiden in hun omgang met taal: waar de westerse wetenschap kiest voor een intellectuele en rationele aanpak, verkiest het taoïsme een meer individuele en praktische omgang met taal. Volgens het taoïsme zou taal namelijk 'vergeten' moeten kunnen worden.

Op 17 oktober 2018 was schrijver A. L. Sniijders te gast bij *De Wereld Draait Door* om te spreken over zijn leven als kluizenaar.¹ Aanleiding voor het gesprek was een interview met Sniijders in de Volkskrant over de 'zin van het leven'. Matthijs van Nieuwkerk beschreef de schrijver als een kluizenaar met een leven vol bezigheden waar geen prestaties achter zit en die geen status hebben. Er was iets aan deze man waar Van Nieuwkerk geen vat op kon krijgen; iets in zijn houding en zijn denken dat voor hem te cryptisch was. In het gesprek werd Sniijders' levenshouding door Van Nieuwkerk vooral toegeschreven aan de Griekse filosoof Epicurus, die er een filosofie op na hield om een zo zorgeloos mogelijk leven te leiden. Sniijders gaf echter aan dat het Chinese taoïsme het enige was dat hem nog echt bezighield. Hier werd niet op ingegaan door Van Nieuwkerk. Dat niet een Griekse filosoof, maar één of andere antieke Chinese filosofie aan Sniijders' markante levenshouding ten grondslag lag, maakte het voor Van Nieuwkerk niet de moeite waard om er verder op door te vragen. Later in het gesprek ging het over de atheïstische overtuiging van Sniijders. Zo beschreef hij in

die context de hemel als: ‘een plek waar het naar bloemetjes ruikt en waar iedereen lief voor elkaar is.’ Aldus Van Nieuwkerk. Snijders sloot af met een kort verhaal vol met typische kwinkslagen waar taoïstische verhalen ook rijk aan zijn. Maar nee, Van Nieuwkerk wist het zeker: Epicurus was zijn grote inspirator.

Een dergelijke desinteresse in het taoïsme die in deze aflevering van *De Wereld Draait Door* aan den dag werd gelegd, lijkt niet op zichzelf te staan. Het taoïsme heeft, ondanks haar vele metafysische inzichten, nooit werkelijk direct bijgedragen aan onze westerse, metafysische inzichten; in de manier waarop wij denken over ‘werkelijkheid’. Zo ontwikkelden vanaf de vierde eeuw voor Christus taoïsten hun visie op taal; zij zagen dat taal niet (alleen) de werkelijkheid beschrijft maar ook deze werkelijkheid sticht. In de westerse wereld heeft het maar liefst tot de vorige eeuw geduurd tot dat deze visie tot stand kwam en voet aan de grond kreeg onder academici; wat we nu kennen als de *linguistic turn*.

Het is niet zo dat het taoïsme volledig is genegeerd in de westerse wetenschap. Hegel en Schopenhauer zijn voorbeelden van voornamelijk westerse filosofen die bewust kennisgenomen hebben van het taoïsme, maar nooit is het taoïsme als kennisbron geïntegreerd in de westerse wetenschap. Deels komt dat voort uit de misvatting dat het taoïsme vaag en zweverig is – associaties als yoga, yin en yang en quiëtisme doemen al snel op wanneer er aan het taoïsme wordt gedacht. In deze Hoog van de Toren wil ik laten zien dat het taoïsme meer is dan die oppervlakkig associaties en bepleiten dat het taoïsme een bron is van intelligente inzichten, die een plek verdienen in de westerse wetenschap.

Wat is het taoïsme? Het is een Chinese filosofische traditie die zijn oorsprong vindt in de vierde eeuw v. Chr. en zich gelijktijdig ontwikkelde met het boeddhisme en confucianisme. Inhoudelijk is het lastiger om het taoïsme te duiden, want zoals Snijders ook stelde: ‘het taoïsme is het enige -isme dat niet valt te doorgronden.’² Het streven van taoïsten is het volgen van de *tao* (de weg): een levenshouding of manier van handelen die zich kenmerkt door een begrip van harmonie en innerlijke vrede. Het komt voort uit een diep besef dat alles voortkomt uit diezelfde verborgen oerkracht: de *tao*. De *tao* is dus tegelijkertijd de oorsprong van het leven en de weg in het leven. Voordat de *tao* is bereikt moet de geest vanuit een *open bewustzijn* leven: een werkelijkheidsbeleving die niet gestuurd wordt door sympathie en afkeer, noch door ego, noch door fixaties, noch door conditioneringen, noch door verwachtingen. Het is vooral in de geschriften van meester

Zhuang (Zhuangzi) – een van de grondleggers van het taoïsme – waar we visies op de aard van taal kunnen terugvinden: ‘Taal trekt scheidslijnen, conceptuele afgrenzingen in de werkelijkheid, door alleen een specifieke samenhang van zaken te benoemen als werkelijk, als iets dat het geval is.’³ Het zogenaamde ‘snijden’ in de werkelijkheid is ook iets dat terugkomt in het concept *différance* van Ferdinand de Saussure.⁴ Hij gaat ervan uit dat taal een groot onderscheidend vermogen heeft. Dit werkt het best wanneer er in de werkelijkheid een binaire tegenstelling voordoet: bijvoorbeeld als een olifant naast een muis staat. Dat taal de werkelijkheid creëert, wordt ook beschreven door Michel Foucault die de mens als vormgever van zijn mentale wereld ziet, omdat taal betekenis geeft aan dingen en daarmee de wereld indeelt.⁵

Met de komst van de *linguistic turn* in de vorige eeuw, is men in de westerse wetenschap radicaal anders gaan denken over taal. Er kwam namelijk sterk de nadruk te liggen op de relatie tussen taal en de constructie van de werkelijkheid. De belangrijke overeenkomst tussen de *linguistic turn* en het taoïsme is de erkenning dat taal niet de werkelijkheid beschrijft, maar de werkelijkheid sticht. Het taoïsme en het westen verschillen echter wel op één punt in hun opvattingen over taal; beiden interpreteren de problematische aard van taal anders. Zo ziet het taoïsme de beperkingen die taal oproept als een zaak van het individu. Taal is slechts een middel om houvasten te creëren in de eindeloze werkelijkheid en heeft daarbij beperkingen. Immers, taal kent een polaire structuur, te vinden in tegenstellingen zoals ‘mooi’ en ‘lelijk’. Deze structuur bestaat in de werkelijkheid niet. Het probleem, of de schadelijkheid, van taal doet zich voor op het moment dat iemand de structuur van taal aanneemt als de structuur van de werkelijkheid. Als men het onderscheidende, beoordelende en indelende vermogen van woorden projecteert op de wereld, raakt de open werkelijkheidsbeleving, die de *tao* als hoogste goed ziet, in verdrukking.⁶ Taal creëert door de zaken in te delen een systeem van herkenning. Een voorbeeld: een bos is een plek van bomen, mos, paden, stronken en bladeren. Aan het concept bos, heb ik nu allerlei namen geplakt. Alles in een bos is daarom herkenbaar, omdat ik weet wat ik er kan vinden. Maar wat als ik vergeet wat een bos is, hoe anders wordt een boswandeling dan? Dan zijn de bomen geen onderdeel meer van het bos, maar staat elke boom en al het andere op zichzelf. En wat als ik vergeet dat een boom een boom is, hoe verandert dan mijn perceptie op dat hoge, groen en bruine ding? Maar wat als ik zelfs de namen van de kleuren niet weet en geen onderscheid ken tussen hoog en laag, wat dan? Zulke basale

gedachtespellen vormen binnen het taoïsme de kern om zo de werking van taal bloot te leggen.

In de stroom van de *linguistic turn* wordt alles dat over taal geconstateerd wordt, vooral als problematisch gezien voor de wetenschap zelf. De verschillende methoden en inzichten die taalwetenschappers formuleren over de omgang met taal zijn gericht op kaders van de wetenschap. Het zijn intellectuele analyses waarmee alleen geesteswetenschappers uit de voeten kunnen. En daarmee ontstaat een soort van Droste-effect. Het probleem is talig en de geformuleerde oplossing is eveneens een talige, dus het probleem blijft talig, waarvoor weer een talige oplossing wordt bedacht – en dit kan elkaar tot in het oneindige opvolgen. Het taoïsme daarentegen richt zich op de mens *an sich*. Wil de mens zich ontdoen van de problematische taal, dan moet hij op individueel niveau inzicht verwerven in de werking ervan. Het gaat echter nog verder dan dat, om de projecties van de taal werkelijk los te laten zal de mens ook een meditatieve oefenweg moeten volgen. Het doel van meditatie is om van de geest een egalitaire ontvangstruimte te maken waarin het subject zonder hiërarchie, zonder gevoel van toeneiging of afkeer, kan binnentreden. Ofwel, het subject wordt beschouwd zoals het is, niet zoals ze onder invloed van taal wordt geprojecteerd. Met het aandragen van de meditatieve oefenweg om de ondermijnende werking van taal op te heffen, reikt het taoïsme, wetenschappers een handvat aan. Een handvat dat niet gemakkelijk aangepakt wordt door de westerse wetenschappers omdat het veel meer van hen vraagt dan een intellectueel inzicht en toepassing van denkmodellen.

Hier komen we bij de ontmoetingsplaats aan waar het taoïsme de westerse geesteswetenschap juist kan ondersteunen. Het *open bewustzijn* dat het taoïsme nastreeft, kan worden vertaald als een bijzonder hoge vorm van objectiviteit.⁷ Het loslaten van taal is hier een elementair onderdeel van. De wetenschapper die zo objectief mogelijk probeert te zijn, moet een actieve rol innemen in zijn omgang met de taal. Kennisnemen van het werk van Foucault en Derrida is te eenzijdig, omdat het niet dwingt tot een reflectie van taal in relatie tot de persoon zelf en zijn onderzoek. Er moet ruimte voor de geesteswetenschapper zijn om tot een bewuste en systematische omgang met taal te komen: een meditatieve oefenweg. Dit betekent niet dat hij elke ochtend op een matje - tussen de geur van wierrook en het geluid van kabbelend water - mantra's in zichzelf moet herhalen. Het betekent wel dat hij controle moet proberen te krijgen over de mentale processen waarbij taal betrokken is. Taal is aldus geen neutraal systeem gebleken. En daarvoor

zal een historicus, socioloog, rechtsgeleerde of filosoof continu bewust moeten zijn van zijn gebruik van taal: niet enkel in op zijn wetenschappelijke activiteitsniveau, maar ook in zijn dagelijks leven. Want dan pas wordt er op systematische wijze een bewustzijn gecreëerd dat de structuur en werking van taal kan herkennen.

Het is een gemiste kans dat de westerse wetenschap in zijn worsteling met taal de eeuwenoude inzichten van het taoïsme heeft laten liggen. De *linguistic turn* heeft laten blijken dat er binnen de westerse wetenschap zeker behoefte was aan kennis die in het taoïsme reeds verborgen lag. Wanneer we taal in het perspectief van het taoïsme plaatsen, is het niet meer dan een van de stoorzenders van het *open bewustzijn*. Het is dan ook het concept van het *open bewustzijn* dat relevant is voor de westerse wetenschap en vooral als het gaat om objectieve wetenschapsvoering. Dat absolute objectiviteit niet bestaat is in het westen zo goed als een besliste strijd, want een mens zou lijden aan zoiets als standplaatsgebondenheid, fixaties, voorveronderstellingen, opvattingen en voorkeuren – en natuurlijk ondermijnt taal ook onze objectiviteit. Het idee van een *open bewustzijn* spreekt dit echter tegen. Een mens in die open geestestoestand is namelijk vrij en ontvankelijk en losgekomen van alles dat zuivere waarneming in de weg staat. Sterker nog, als een persoon de staat van het *open bewustzijn* heeft bereikt functioneert zijn geest als een spil: een stil midden waar alle mogelijke standpunten en opvattingen omheen draaien. De geest, het stille midden, laat alles aan het geestesoog voorbij trekken, zonder dat de geest zich vastlegt op welk standpunt dan ook.⁸ Het is aldus volgens het taoïsme mogelijk om een zekere mate van objectiviteit te bereiken, in ieder geval meer dan in het westen vaak wordt aangenomen. En dat is een hele interessante spanning. Waar de spanning tussen de westerse wetenschap en het taoïsme – met betrekking tot onder andere de taal en het *open bewustzijn* - in grotere lijnen eigenlijk zit: is het verkrijgen of vergeten van kennis. De westerse wetenschap legt zich vooral toe op het verkrijgen van kennis: nieuwe visies, theorieën en informatie. Het taoïsme is niet tegen die kennis, maar denkt wel dat het noodzakelijk is om kennis los te kunnen laten - te 'vergeten' - om zo een heldere kijk op de werkelijkheid te blijven houden.

Net zoals een wetenschapper bewust en systematisch met de kennisvorm van taal dient om te gaan, zo zou hij dat met alle kennisvormen moeten doen. Het loslaten van kennis is hier een wezenlijk onderdeel van. Het betekent namelijk dat de drager zich bewust is van de kennis die hij bezit en bovendien herkent wanneer hij de kennis moet toepassen of moet vergeten. Hiervoor

is een individuele oefenweg noodzakelijk, omdat net als bij taal enkel een intellectuele analyse van het probleem geen werkbare uitkomst biedt. Op individueel niveau zal een wetenschapper controle moeten krijgen over zijn kennis - opdat de kennis hem niet stuurt, maar hij de kennis stuurt. Voor de historicus zou dit een minder rigide kijk op het verleden kunnen betekenen. Het loslaten van kennis stelt de historicus in staat om het verleden als vloeiend, dynamisch en onberekenbaar te zien – en elk onderwerp dat hij onderzoekt op zichzelf te zien en niet vooraf al verbindt aan wat hij al weet.

Ik hoop met deze Hoog van de Toren een aanzet te hebben gegeven voor een verdere verkenning van het taoïsme met oude, maar toch zeer relevante ideeën over de aard van de menselijke werkelijkheid. Dat het taoïsme een zekere geldigheid heeft ten aanzien van de westerse wetenschap, moge met het thema van de taal duidelijk zijn geworden. Het taoïsme is echter geen wondermiddel dat soelaas biedt aan alle euvels en problemen die een wetenschapper tegenkomt. Wel staat het mij naar het hart om te zeggen dat het taoïsme openingen en mogelijkheden biedt op de plekken waar de westerse wetenschap is doodgelopen – en wanneer het zich niet in staat stelt om zichzelf te veranderen en soms flink op de schop te nemen – daar zal blijven vastlopen. Wat zou het een mooie uitkomst zijn als geesteswetenschappers zich op een meer divers en dynamisch canon zouden kunnen baseren, want het wordt tijd dat die oosterzon ook het westen van licht zal voorzien. En nog belangrijker: als er vaart achter wordt gezet, zijn we wellicht nog op tijd om de volgende *De Wereld Draait Door* uitzending te behoeden voor een dromerig gesprek over een Griekse filosoof zonder zorgen en die ene plek waar alles naar bloemetjes ruikt.

Noten

1. A.L. Sniijders, "het leven heeft absoluut geen zin," interview door Matthijs van Nieuwkerk, *De Wereld Draait Door*, BNNVARA, 17 oktober 2018, fragment. <https://dewerelddraaitdoor.bnnvara.nl/media/426153>
2. Olaf Tempelman "Wie zich een meester waant, is vaak een slaaf," *De Volkskrant*, 23 mei, 2012.
3. Dit werk, alsook het citaat, is een beschouwing van sinoloog Woei Lien Chong op de teksten van Zhuangzi. Woei Lien Chong, *Filosofie met vlinderslag: de daoïstische levenskunst Zhuangzi* (Eindhoven: Uitgeverij Damon, 2016) 191.
4. Babette Hellemans, *Denken over cultuur* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2017) 77-78.

5. Babette Hellemans, *Denken over Cultuur*, 91.
6. Chong, *Filosofie met de vlinderslag*, 191-194
7. Het open bewustzijn is een concept van de geestestoestand waarin iemand vrij is van het ego, van voorkeur en afkeer, van vooroordelen, van referentiekaders en van de projecties van de taal. Chong, *Filosofie met de vlinderslag*, 21-22.
8. Chong, *Filosofie met de vlinderslag*, 81-83.